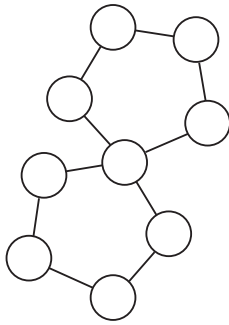

ARJEN KLEINHERENBRINK

De constructie van de wereld

De filosofie van Bruno Latour

Boom - Amsterdam

Inhoud

Voorwoord 7

Inleiding 11

DEEL I – Actoren en netwerken 29

1. Wij zijn nooit modern geweest 31
2. De wereld van actoren 53
3. Navigeren door de netwerken 73

DEEL II – Wetenschap en samenleving 93

4. De constructie van feiten 95
5. De verspreiding van wetenschap 115
6. Een nieuw soort sociologie 135

DEEL III – Mens en wereld 155

7. De interobjectieve mens 157
8. De politiek der dingen 177
9. Gaia en de kritieke zones 197

Conclusie 221

Dankwoord 225

Afkortingen 226

Noten 227

Literatuur 235

Voorwoord

Bruno Latour is niet weg te denken uit het intellectuele landschap van de eenentwintigste eeuw. Al meer dan veertig jaar speelt hij een prominente en controversiële rol in debatten over kennisvorming in de wetenschap, de sociale werking van technologie, de politieke ordening van de moderne wereld en onze toenemende ecologische kwetsbaarheid.

Verschillende werken uit zijn oeuvre zijn inmiddels uitgegroeid tot klassiekers. Latours bekende actor-netwerktheorie wordt door talloze sociale wetenschappers als onderzoeksmethode gebruikt en in de geesteswetenschappen kan zijn populariteit zich meten met die van de meest iconische denkers.¹ Al in 2007 stond Latour volgens de *Times Higher Education* in de top tien van de wereldwijd meest geciteerde auteurs in de humaniora – lager dan Michel Foucault en Judith Butler, maar hoger dan Martin Heidegger en Karl Marx – en sindsdien is zijn invloed alleen maar toegenomen.² Ook buiten de muren van de universiteit wint Latours denken gestaag aan populariteit. Of het nu gaat om de kunsten of de politiek, in steeds meer domeinen worden zijn theorieën gezien als waardevolle instrumenten om de wereld op nieuwe manieren te benaderen.³

Vanwaar deze roem? Latour is de eerste grote filosoof die de wereld systematisch in termen van netwerken denkt. Daarmee biedt hij een alternatief voor een denkwijze die de moderne wereld in zijn optiek al eeuwenlang domineert. Modern denken, zo stelt Latour, betekent denken dat de realiteit netjes uiteenvalt in twee absoluut gescheiden domeinen: enerzijds passieve objecten, die klakkeloos gehoorzamen aan ijzeren natuurwetten, en anderzijds menselijke subjecten, die gekenmerkt worden door vrijheid en creativiteit. Latour betoogt in zijn boeken en artikelen keer op keer dat de moderne denkwijze in eerste instantie logisch en aantrekkelijk kan klinken, maar bij nader inzien al snel in uiterst problematische tegenstellingen verzandt.

Latours alternatief is een filosofie waarin de wereld bestaat uit zogenoemde actoren, waarbij een actor om het even welke entiteit kan zijn. Barometers, duingrassen, vogelsoorten, rivierbeddingen, kometen, hartkleppen, mensen, schroevendraaiers, virusdeeltjes en supercomputers zijn allemaal actoren, en actoren vallen van nature niet netjes in domeinen uiteen. Actoren gaan juist kriskras allerlei verbindingen met elkaar aan en vormen zo de veranderlijke lappendeken van netwerken die gezamenlijk de realiteit vormen.

Latours filosofie draait dan ook om het denken van hybriden. Hij wil recht doen aan zaken die warrige mengsels zijn van technologische, politieke, biologische, geologische en antropologische factoren, zoals bijvoorbeeld het gat in de ozonlaag, genetisch gemanipuleerde gewassen, synthetische implantaten, gedomesticeerde diersoorten, smeltende ijskappen en de plasticsoep in de oceaan. Uiteindelijk is het punt dat Latour wil maken dat werkelijk iedere entiteit een dergelijke actor of hybride is, zelfs al gaat het ogenschijnlijk om een 'puur natuurlijk' stuk fruit of een 'zuiver technologisch' apparaat.

Dit boek bespreekt het denken van Latour in drie delen. Het eerste deel beslaat Latours kritiek op de moderniteit en introduceert zijn filosofie van actoren en netwerken. Deel II reconstrueert Latours theorieën over de totstandkoming van wetenschappelijke feiten, de relatie tussen wetenschap en samenleving, en de manier waarop zijn actor-netwerktheorie als een sociologische methode gebruikt kan worden. Het derde deel gaat in op Latours ideeën over wat de mens tot mens maakt en over hoe de mensheid de verhouding tussen politiek en ecologie zou moeten zien.

Al met al hoopt dit boek de lezer inzicht te geven in de denkwereld van een van de meest enigmatische levende filosofen. Van een afstandje bezien lijkt Latours eigen oeuvre zelf een schoolvoorbeeld van de dynamische, controversiële en grensoverschrijdende netwerken die in zijn denken centraal staan. Hij is een filosoof die zijn hand er niet voor omdraait om zijn studeerkamer te verlaten en langdurig veldwerk te doen in Amerikaanse laboratoria, Parijse rechtbanken en het Braziliaanse regenwoud. Zijn boeken combineren reflecties op klassieke metafysische en epistemologische problemen met beschouwingen over dieselmotoren, hotelkamer-

sleutels, Russische literatuur, verkeersdrempels, het antropoceen en stadskarten van Parijs. Hij is de auteur van filosofische traktaten en wetenschappelijke studies, maar ook van kunstcatalogi en theaterstukken. Hij experimenteert in zijn werk met stilistische vormen die variëren van filosofische reflecties tot antropologische verslagen, van socratische dialogen tot humoristische ficties en van exegetische studies tot encyclopedische overzichten – waarbij hij geregeld binnen hetzelfde boek of artikel van de ene naar de andere vorm overstapt.

Hij strijdt bovendien al zijn hele carrière tegen postmoderne en scientistische interpretaties van de wereld, maar tegelijk zijn dat precies de labels die critici op hem plakken. De ene keer wordt hij neergezet als een relativist die zou verkondigen dat enkel menselijke interpretaties bepalen wat de wereld uiteindelijk is, de andere keer als een technocraat die wetenschappers buitenproportioneel veel macht en invloed zou willen geven.⁴ Hij is een vroom katholiek, maar zijn boek over religie ontkent het bestaan van een God of hemel voorbij onze wereld en is daarmee je reinste ketterij.⁵ Zijn boeken over ecologie citeren net zo makkelijk klimaatwetenschappelijke studies als de controversiële Gaia-hypothese van James Lovelock en Lynn Margulis. Hij pleit vurig voor een meer realistische blik op wetenschap en heeft felle kritiek op sociaal-constructivistische interpretaties van wetenschappelijke theorieën. Tegelijk staat hij bekend om zijn beruchte stelling dat micro-organismen niet bestonden voordat Louis Pasteur ze ontdekte, omdat de wetenschappen feiten zouden produceren in plaats van ontdekken.

Van een afstandje bezien lijkt het werk van Latour daarom wellicht op de flamboyante en incoherente veelschrijverij waar men de hedendaagse Franse filosofie weleens ten onrechte voor verslijt. Een dergelijke typering zou de plank echter volledig misslaan. Zoals we zullen zien is het werk van Latour een poging om een handvol fundamentele en zeer originele filosofische inzichten tot in hun uiterste consequenties te doordenken. Het is daarom de hoop dat de lezer de reikwijdte van Latours theorieën aan het eind van dit boek net zozeer heeft leren waarderen als de wijze waarop die theorieën stevast gegrond zijn in dezelfde immer terugkerende filosofische principes.

Inleiding

Het eurekamoment bij Gray

Bruno Latour wordt op 22 juni 1947 geboren in Beaune, een stadje in de Franse regio Bourgogne-Franche-Comté. Zijn familie bezit het Maison Louis Latour, een eeuwenoude producent van gerenommeerde bourgognewijnen. Latour bleek naarmate hij opgroeide echter meer interesse in academische zaken te hebben dan in de wijnhandel. Dat brengt ons naar de winter van 1972. Latour studeert dan in Dijon en is bezig met de voorbereidingen voor het staatsexamen in filosofie, waarvoor hij een paar maanden later de hoogste score van het land zal halen. Naast zijn studies geeft hij les aan een lyceum in Gray, een kleine stad vlak bij Dijon. Tijdens die winter is hij op een dag onderweg naar Gray als hij plotseling zijn auto aan de kant van de weg moet zetten. Hij wordt overweldigd door een eurekamoment dat zijn volledige aandacht opeist. Er schieten hem gedachten te binnen die bepalend zullen zijn voor de rest van zijn intellectuele ontwikkeling. Twaalf jaar later beschrijft hij de gebeurtenis als volgt:

Ik wist toen niets van wat ik nu schrijf, maar herhaalde simpelweg voor mezelf: ‘Niets kan gereduceerd worden tot iets anders, niets kan gededuceerd worden uit iets anders, alles kan verbonden worden met al het andere.’ Het was als een exorcisme dat demonen een voor een versloeg. De lucht was winterachtig en erg blauw. Ik hoefde hem niet meer te ondersteunen met een kosmologie, op een schilderij te zetten, te beschrijven, op te meten voor een meteorologisch artikel, of op een Titaan te plaatsen om te voorkomen dat hij op mijn hoofd viel. Ik voegde hem toe aan andere luchten op andere plekken en reduceerde geen van hen tot hem, en hem tot geen van hen. Hij hield zich ‘op armlengte’, vluchtte, en vestigde

zichzelf waar alleen hij zijn plek en zijn doelen definieerde, noch kenbaar, noch onkenbaar. Hij en ik, zij en wij, definieerden onszelf wederzijds. En voor de eerste keer in mijn leven zag ik de dingen ongereduceerd en vrijgelaten.¹

Het sleutelwoord in deze openbaring onderweg naar Gray is reductie. Wie reduceert, probeert een veelheid aan verschijnselen terug te brengen tot één of slechts enkele zaken. Een wiskundige probeert de wereld te vatten in enkele formules. Een historica reduceert complexe geschiedenissen tot een paar beslissende momenten. Een schrijver vangt een mensenleven in een karakterschets. Een schilder reduceert een landschap tot een handvol penseelstreken. Een psycholoog brengt een veelheid aan symptomen terug tot een onderliggend trauma. Hooligans van Ajax zweren dat heel Rotterdam verschrikkelijk is. Hooligans van Feijenoord beweren hetzelfde over Amsterdam. Een progressieve activist ziet overal tekenen van een achterliggende structuur van seksisme en racisme. Zijn conservatieve tegenpool ziet in alles een bevestiging van moreel verval en linkse indoctrinatie. Niets is menselijker dan reductie.

Reductie is echter meer dan een alledaagse praktijk. Het is volgens Latour ook een invloedrijke filosofische norm: 'een filosoof hoopt de radicale fundering te vinden die al het andere epifenomenaal maakt'.² Iets is epifenomenaal wanneer het volledig verklaard kan worden in termen van iets anders. Wie bijvoorbeeld beweert dat liefde geen zelfstandige kracht is, maar slechts de som van wat chemische reacties en evolutionair bepaalde neigingen verklaart de liefde tot een epifenomeen van biologische factoren. Filosofisch gezien gaat reductie dus veel verder dan stellen dat iets achterliggende oorzaken heeft of dat het op een bepaalde manier samengevat kan worden. Filosofisch gezien betekent reductie dat het hele bestaan van een object of verschijnsel kan worden ontkend ten faveure van de werking van een andere entiteit.

Filosofen hebben volgens Latour altijd naar reductie geneigd. De presocraten verklaarden dat alles eigenlijk vuur, water, lucht of een combinatie van deze basale elementen zou zijn. Plato bracht de diversiteit en veranderlijkheid van de realiteit terug tot een statische wereld van eeuwige Ideeën. Descartes redu-